

עמדותיהם של דוד בן-גוריון ויצחק טבנקין כלפי שואת יהודי אירופה

יחיעם ויץ

שוונת זו מזו היו עמדותיהם של דוד בן-גוריון ויצחק טבנקין, שני מנהיגיה הבכירים והמרכזיים של תנועת העבודה הארץ-ישראלית וראשי שני הפלגים השונים במפא"י (שהתפלגה בראשית שנת 1944), ביחס לשואת יהודי אירופה.

המפתח להבנת עמדתו הבסיסית של דוד בן-גוריון בתחום זה הוא תפישתו, כי אין ולא ניתן להפריד בין בעיית יהודי אירופה לבין בעיית ארץ-ישראל. בבסיס השקפת עולמו היתה ההנחה, כי בלי ארץ-ישראל לא תיפתר בעיית יהודי אירופה, ובלי יהודי אירופה בעיית ארץ-ישראל לא תיפתר בצורה המקובלת על התנועה הציונית והרצויה לה.

בן-גוריון נקט עמדה זו כבר בשנות השלושים הראשונות. אז סבר, כי אם לא ימצאו יהודי אירופה מקלט בארץ-ישראל צפויה להם כליה בידי הנאצים, ואם לא יגדל הישוב בארץ-ישראל על-ידי עליה יהודית צפוי הוא לכליה בידי הערבים.¹ ב-1932, ערב עליית הנאצים לשלטון, כשמצבם של יהודי גרמניה הלך והחמיר, אמר בעניין זה דברים ברורים ומפורשים:

הוברר ללא ספק, שהשיויון האזרחי אינו תריס בפני הלחץ הכלכלי והחברתי של הסכיבה הזרה, ואין ביכולת הזכויות להחזיק את הבלימה שעליה מרחף עם חסר ארץ. הכוזב גם מקל הנרודים, ההקלה הזמנית והחלקית שמצאו המונינו בהגירה — פסקה, כי נסגרו השערים. ולעם ישראל, שאינו רוצה להכנע לגורלו החורג, לא נשאר מוצא ומפלט אלא בארץ משלו, ארץ ישראל [ההדגשות כאן ולהלן שלי, י"ן].²

כאותן שנים חשש בן-גוריון מפני נסיון להפריד בין שתי בעיות אלה. להערכתו, אם ארץ-ישראל לא תהיה הפתרון למצוקה היהודית היא, והציונות עימה, "תרד מעל סדר יומו של העם", היישוב שסיכויי גידולו ייחסמו סופו שיושמד, והעם היהודי יידון לנצח לחיי גלות ולסכנת קיום.³ בעמדה זו החזיק גם בתקופת המלחמה — לפני ואחרי שהגיעו הידיעות על ההשמדה — וגם אחרי המלחמה, בהתייחסותו לשארית הפליטה.

הן בשנות השלושים, לפני פרוץ המלחמה, והן במחצית השנייה של שנות הארבעים, אחרי שהסתיימה — עמדתו בסוגייה זו היתה אפוא נחרצת וחד-משמעית: בן-גוריון התנגד במפורש, לעתים אפילו בצורה בוטה, להקלת מצבן של קבוצות יהודים שלא על-ידי העברתם לארץ-ישראל. מבחינתו, כל פתרון הבעיה הלאומית מחוץ לארץ-ישראל, או... תקנת מצוקת הפרט תוך

1 ש' טבת, קנאת דוד: הקרקע הבורע, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 244 [להלן: טבת].
2 ד' בן-גוריון, 'המשכר בציונות ותנועת הפועלים: דברים במועצת מפא"י בכפר-יחזקאל ביום כ"ח בסיון תרצ"ב', ממעמד לעם, תל-אביב תשל"ד, עמ' 225 [להלן: בן-גוריון, ממעמד לעם].
3 טבת, עמ' 244.

ישיבה בקונגרס הציוני
הכ"א, שבמהלכו פרצה
מלחמת העולם השנייה
(גינבה, תחילת
ספטמבר 1939). בשורה
השנייה (מימין
לשמאל): אליעזר קפלן,
חיים וייצמן, דוד בן-
גוריון, משה שרתוק

התעלמות מהבעיה הלאומית... [משמעה] חתירה תחת אשיות הציונות ופיתוי שכל ציוני חייב
ללמד את עצמו לדחותו מכל וכל.⁴

ב-1938, אחרי ליל הבדולח, אמר בן-גוריון בעניין זה, כי אם ידע שאפשר להציל את כל ילדי
גרמניה ע"י העברתם לאנגליה, ורק מחציתם ע"י העברתם לארץ-ישראל, אבחר בדבר השני, כי
לפנינו לא רק חשבון הילדים האלה, אלא חשבון היסטורי של עם ישראל.⁵ במחצית
השנייה של שנות הארבעים, אחרי המלחמה, הוא התנגד בתוקף לכל נסיון לפתור את בעיית
העקורים על-ידי הוצאתם מהמחנות והעברתם לארצות שונות. בסתיו 1945, עת ביקר במחנות
העקורים בגרמניה — ביקור אליו יצא 'כדי לודא, כי כוחם של הניצולים עימם לדחות פתרונות
ארעיים'⁶ — נתן ביטוי ברור להשקפתו זו בכל פעם ששמע על יוזמות להעברת עקורים למקומות
שונים. כך, למשל, היתה תגובתו לתכנית של זרח ורהפטיג, שביקש באוגוסט 1945 להעביר ילדים
ממחנות העקורים לבתי-ילדים בדרום-צרפת. התכנית, שגובשה בסתיו 1945, עוררה ויכוחים רבים
בין העקורים. בזמן הוויכוחים נקרא ורהפטיג לפרנקפורט לשיחה עם בן-גוריון, ששהה שם
לקראת פגישתו עם הגנרל אייזנהאואר. 'בשיחה ביקש בן-גוריון להסביר לי, עד כמה עלולות

4 שם, עמ' 442.

5 מתוך דבריו בישיבת מרכז מפא"י מיום 17 בדצמבר 1938, אמ"ע, 23/38.

6 מ' אביזוהר, 'ביקור בן-גוריון במחנות העקורים ותפישתו הלאומית בתום מלחמת העולם השנייה', ב' פינקוס
(עורך), 'יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה, 1944-1948, שדה-בוקר 1987, עמ' 261.

בן-גוריון מבקר במחנות העקורים בגרמניה

הוצאת ילדים ממחנות הפליטים והעברתם הזמנית לצרפת להחליש את המאבק לעליית כל הפליטים לארץ ישראל.⁷

התפיסה הזו עמדה גם ביסוד שינוי יחסו של בן-גוריון לעלייה ב'. עד נובמבר 1938 התנגד בן-גוריון לעלייה הבלתי-לגאלית. הוא סבר, כי כל עוד ניתן להגיע להסדר כלשהו עם הבריטים, תפקידה העיקרי של ההנהגה הציונית הוא להפעיל לחץ על ממשלת בריטניה כדי להגדיל את מכסות העלייה.⁸ השינוי ביחסו לעלייה לא-חוקית בא בעקבות הדין-וחשבון של ועדת וודהד, שהתפרסם ב-9 בנובמבר 1938, ביום בו אירע 'ליל הבדולח'. לדעתו, שני אירועים אלה העמידו את העם היהודי בפני מצב חדש — מחד גיסא, החרפה במצב היהודים שתחת שלטון הנאצים, עד כדי סכנה לעצם קיומם הפיסי; מאידך גיסא, נסיגת בריטניה מתכנית החלוקה, צעד שהוריד מעל הפרק את האפשרות לפתור את בעיית הפליטים באמצעות הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ-ישראל

7 ז' ורהפטיג, פליט ושריד בימי השואה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 339-340. על שליחות ורהפטיג למחנות העקורים ראה שם, עמ' 330-364. דוגמה נוספת בעניין זה היא התנגדותו התקיפה של בן-גוריון להעברת ילדים ממחנות העקורים שבברגן-בלזן, באזור הכיבוש הבריטי, לאנגליה. לטענתו, הסכמה לצעד כזה משמעה שירות האינטרס הבריטי, כי 'בשביל ממשלת אנגליה היום מוטב שיהיו יהודים באנגליה — מאשר יהודים בארץ-ישראל'. בעניין זה ראה: ח' יחיל, 'פעולות המשלחת הארץ-ישראלית לשארית הפליטה', ילקוט מורשת, ל (תשמ"א), עמ' 18; ויץ, 'שארית הפליטה בדינוריהם ושיקוליהם של חברי הנהלת הסוכנות, מאי-נובמבר 1945', ילקוט מורשת, כט (תשמ"ב), עמ' 75.

8 בעניין זה ראה: א"ל אבנרי, מולוס עד טאוורוס, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 100-109.

צֶרֶד מִכְתָּבִים

עלון לאינפורמציה סנימית

עין-חרוד, י"ז באדר תש"ב 115 (180) 6 כמרץ 1942

702 נפש ישראל אבדו באצולות ים

יִקָּב הַדָּם אֶת-הַתְּהוֹמוֹ!
יִקָּב הַדָּם עַד תְּהוֹמוֹת מַחְשָׁבִים,
וְאֵבֶל בְּחֹשֶׁךְ וְחֹמֶר שֵׁם
כְּלִי-מוֹסָדוֹת הָאָרֶץ הַנְּמַקִּים.

מנבכי הימים

עם אבדן "סטרומה"

התעלומה עוטה עדיין את דבר אבדן "סטרומה". וכשזעקה הידיעה
הואת בחלל העולם גזרו השליטים כאן על הדממה. אלבל יוגד בגת, לבל

הידיעה על "סטרומה", ב'צרור מכתבים' (6 במארס 1942)

ויצר איום שהעלייה תיפסק והיהודים יישארו בארץ במצב של מיעוט גם בעתיד. מצב זה הביא את
בן-גוריון לצאת בתכנית הידועה בשם 'מרד העלייה' — תכנית 'שחברו [בה] שיקולים מדיניים
ונימוקי הצלה', ואשר עיקרה היה עלייה בלתי-לגאלית המונית. אחת הסיבות המרכזיות בעטיין
יצא בתכנית זו, היתה חששו מהתרופפות הזיקה בין בעיית ארץ-ישראל לבעיית יהודי אירופה.
בראשית דצמבר 1938 כתב ביומנו בעניין זה:

מעשה רב ונועז... מרד העלייה, הכרזת מלחמה באנגליה לא ברוכים ופצצות, לא
כטרור ורציחות ערכים, אלא בארגון פנימי של עלייה המונית לארץ, של הסעת אלפי
פליטים למרות איסוריה של הממשלה — לחופי א"י, מעשה שיקשור שוב את שאלת
הפליטים עם ארץ-ישראל.⁹

העמדה שגרסה כי אסור להוציא יהודים ולהעבירם למקום כלשהו זולת ארץ-ישראל עוררה רושם
כי מבחינתו של בן-גוריון, האינטרסים של ארץ-ישראל עדיפים על צורכי העם היהודי וכי היחסים
ביניהם הם של אמצעי ומטרה — ננקטה ביחס לקיבוצים יהודיים שהיו במצוקה, אך לא במצב של
סכנה ממשית לקיומם הפיסי. בזמן ההשמדה עצמה, כשהיה ברור שהוצאת יהודים מאירופה
שתחת הכיבוש הנאצי משמעה הצלת נפשם ועצם קיומם, עמדתו בעניין זה היתה שונה. בשלהי

176

9 רישום ביומנו מיום 10 בדצמבר 1938, מוכא אצל "אבינרי, "מרד העלייה": תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלתי-
לגאלית", קתדרה, 44 (תמוז תשמ"ז), עמ' 133.

1942 הוא קרא להחליף יהודים בארצות שתחת הכיבוש הנאצי בנתינים גרמנים החיים במדינות בעלות-הברית. בנאומו בכינוס מיוחד של אספת הנבחרים שנערך ב-30 בנובמבר 1942, קבע כי 'ישנם נתינים גרמניים בארצות-הברית, באנגליה, ברוסיה ובשאר הארצות', ותבע 'להחליף אותם ביהודי פולין וליטא ושאר ארצות הגרדום הנאצי'.¹⁰ הוא תבע לבצע חילופים אלה גם במכתבים ששלח לראשי הקהילות היהודיות במדינות המערב.¹¹

אותה עת הוא תמך בתכנית-הצלה שונות, שמשמעותן לא היתה העברה מיידית של הניצולים לארץ-ישראל. בפברואר 1943, כשמנחם בדר, שליח 'הקיבוץ הארצי' בקושטא, הביא את פרטי ההצעה להפסיק את שילוח יהודי סלובקיה תמורת כופר-נפש וחיזק את ההערכה כי מדובר בתכנית בעלת סיכוי, תגובת בן-גוריון היתה: 'יש לשחדר... הסוכנות מוכנה להיכנס לדבר זה'.¹² ב-1944, כשיואל בראנד הגיע לקושטא מבדפשט ובפיו ההצעה המדהימה הידועה בשם 'סחורה תמורת דם', בן-גוריון התייחס אליה במלוא הרצינות והקדיש זמן ומאמצים רבים כדי לקדם את סיכויי מימושה.¹³

אולם גם כשנים שבהן ההשמדה היתה בעיצומה ובן-גוריון תמך בתכניות להעברת יהודים לארצות שונות, הוא לא נתן גט כריתות לעיקרון, כי אין להפריד בין בעיית ארץ-ישראל ובין בעיית יהודי אירופה. עקרון זה נגזר מהטיעון, שהיה חלק יסודי ובסיסי בהשקפתו הציונית, כי אין לראות בנצחון על היטלר את המרפא המלא והשלם למצוקתו ולאסונו של העם היהודי. רק בעליית השרידים וביצירת ריכוז יהודי גדול בארץ-ישראל ניתן לראות נצחון מלא; רק כך יובטח, כי העם היהודי לא יהיה שוב קורבנה של שואה כזו. השקפה זו גובשה לפני המלחמה ולפני שממדי ההשמדה נודעו. ב-1938 כתב בעניין זה: 'למיליוני היהודים הנהרסים והעקורים לא יהיה כל תיקון חרף מהתערות במולדת'.¹⁴

בעקבות הידיעות המרות מאירופה חוזקה השקפתו זו. על-פי השקפת עולמו, הלקח העיקרי משואת היהודים הוא, שכל פתרון לבעיית היהודים שייוותרו באירופה שלא בהתאם לתפיסה הציונית ושאינו כרוך גם בפתרון בעיית ארץ-ישראל, הוא פתרון זמני ואשלייתי; 'לשארית זו יש רק הצלה אחת: ארץ-ישראל'.¹⁵ ובמקום אחר אמר, כי 'המצאות האמיתית' היא זו אשר 'אומרת שאין קיום לעם היהודי מחוץ לארץ-ישראל, לא רק בתור אידיאל רחוק, אלא צריך לעשות זאת מיד, לאלתר'.¹⁶

השוואה הפכה אפוא את הצורך בפתרון ציוני לאש בוערת בעצמותיו של בן-גוריון, לפתרון

- 10 מובא אצל ט' פרילינג, 'לבחינת הסטריאוטיפ: בן-גוריון ושואת יהודי אירופה, 1939-1945', ירושם, קובץ מחקרים, יז-יח (תשמ"ז), עמ' 336 [להלן: פרילינג].
- 11 ראה, למשל, מכתבו לפליקס פרנקפורטר, שופט בית-הדין העליון של ארצות-הברית ומראשי הקהילה היהודית שם, מיום 8 בדצמבר 1942, אצל פרילינג, עמ' 336-338. בין השאר כתב באיגרתו זו: 'יש אולי גם אפשרות להציל את היהודים ואולי גם את הנשים על-ידי חילופין בילדים ונשים נתיני גרמניה בארצות-הברית'.
ראה בעניין זה: דינה פורת, הנהגה במילכוד, תל-אביב 1986, עמ' 329-346 [להלן: פורת].
- 12 ראה: דינה פורת, 'בן-גוריון ושואת יהודי אירופה', הציונות, יב (תשמ"ז), עמ' 306.
- 13 מתוך מכתב לחברי הנהלת הסוכנות מיום 20 באוקטובר 1938, מובא אצל י' הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 51.
- 14 ד' בן-גוריון, 'על מדיניותנו הציונית: דברים בכינוס מגויסי הבחורות הסוציאליסטית, פסח תש"ג', במערכה, ג, תל-אביב תש"ח, עמ' 134.
- 15 מתוך דבריו במרכז מפא"י מיום 24 בפברואר 1943, אמ"ע, 23/43. וראה גם: 'צו תל-חי', דברים בעצרת נוער על קברו של יוסף טרומפלדור וחבריו, י"א באדר ב' תש"ג, שם, עמ' 122-123 [להלן: צו תל-חי].

שבהעדרו חיי העם היהודי יעמדו בצל החרדה והאימה מפני קטסטרופה נוספת. בשנות המלחמה הוא חזר על השקפה זו פעמים אחדות. בדברים אותם נשא בשלהי 1942 ובמהלך שנת 1943 נתן ביטוי לחרדתו, שמא חורבן יהדות אירופה משמעו גם חורבן היישוב היהודי בארץ-ישראל.¹⁷ בדיון במזכירות מפא"י בשאלת קליטת ילדים, שהתקיים בדצמבר 1942, כאשר ההלם הראשון בעקבות קבלת הידיעות על ההשמדה טרם פג, אמר כי יש לקלוט את הילדים שיגיעו מאירופה בצורה כזו, שהעולם ייווכח כי ביכולתו של היישוב לקלוט את כל הילדים היהודיים שיגיעו מאירופה.¹⁸ בדיון במרכז מפא"י שהתקיים בפברואר 1943, בעקבות סקירתו של צבי יחיאלי שהגיע מקושטא, טען בן-גוריון, כי עליית כמה אלפים, ואפילו כמה רבבות, מיהודי אירופה היא 'כטיפה בים' מבחינת הצלת יהודי אירופה; אך לעלייה בסדר-גודל כזה יש משמעות רבה מבחינתו של היישוב: 'איזה דבר עצום זה אילו יכולנו להעלות משך זמן קצר 30,000 ילדים ובוגרים לארץ — מה זה בשביל הארץ, מה זה בשביל הציונות!'.¹⁹

מעבר לדוגמאות אלה ניתן למצוא עדויות נוספות לכך, שמבחינתו הקשר בין שתי סוגיות אלה היה הדוק ביותר: בשלהי 1943 עלתה על סדר-יומה של 'ועדת התיכון'²⁰ שאלת הפיצויים שיתבעו מגרמניה אחרי המלחמה. בן-גוריון העלה בעניין זה שתי דרישות עיקריות. ראשית, הסוכנות היהודית תהיה הגוף המוסמך היחידי שייצג את תביעותיו של העם היהודי בפני המעצמות; שנית, עיקר הפיצוי ייתבע על-ידי העם היהודי כקולקטיב, ולא על-ידי יחידים, ויעדו המרכזי יהיה סיוע בפיתוח ארץ-ישראל, וכיחוד סיוע בקליטת העולים אליה. בעניין זה טען, כי יש 'להטיל על גרמניה עונש בסכום הוגן בתור פיצויים לעם היהודי, לא לבודדים... אלא לעם היהודי כולו... לשם הקמת ארץ-ישראל'. דרישות אלה, שלא התקבלו על דעתם של ארגונים יהודיים בעולם, ביחוד אלה הלא-ציוניים, מעידות עד כמה מבחינתו של בן-גוריון היה קשר הדוק בין השאלות הנוגעות ליהודי אירופה לבין שאלת ארץ-ישראל.²¹

למרות תמיכתו בתכניות הצלה שלא התמקדו בהעברה מיידית של הניצולים דווקא לארץ-ישראל, משך כל תקופת המלחמה טען בן-גוריון, כי תפקידם העיקרי של היישוב ומוסדותיו ושל התנועה הציונית ומוסדותיה הוא להתרכז בתכניות-הצלה שבמרכזן עומדת ארץ-ישראל, וכי תכניות אלה צריכות להשתלב במאבק על עתידה וגורלה של הארץ. תכניות אחרות, שעוסקות אך ורק בהצלה, ללא קשר לארץ-ישראל ולתנועה הציונית, יש להשאיר בידי גופים כמו הקונגרס היהודי העולמי.²² ניתן אף לטעון, כי השיקול הציוני היה אחד ממניעיו לתמוך בתכניות הצלת יהודי אירופה ולסייע להן. בתפיסתו הפוליטית נועד תפקיד מרכזי ביותר ליהודי אירופה; וככל שייותרו יותר ניצולים, כך יגדלו מידת השפעתם והלחץ שהם עשויים להפעיל. להצלה היתה

17 ראה, לדוגמא, דברים אותם נשא בכינוס מגבית ההתגייסות וההצלה, מיום 23 בספטמבר 1943, אצ"מ, S/25-5183.

19 דברים בישיבת מרכז מפא"י מיום 24 בפברואר 1943, אמ"ע, 23/43.

20 'ועדת התיכון' [התיכונן] הוקמה באוקטובר 1943 כדי לערוך תכנית מפורטת לקליטת שני מיליון יהודים בארץ מייד עם תום המלחמה. בראש הוועדה עמד בן-גוריון, וחבריה היו חברי הנהלת הסוכנות אליעזר קפלן, אמיל שמוראק וזיגפריד אליעזר הופיץ, מנהל בנק אנגלו-פלשתינה.

21 בעניין זה ראה: ד' הכהן, 'הדיונים בסוכנות היהודית על שילומים מגרמניה בתקופת מלחמת העולם השנייה' (טרם פורסם); הציטוט מדברי בן-גוריון מתוך דבריו בישיבת הנהלת הסוכנות מיום 20 ביוני 1944 (מובא שם).

22 ראה בעניין זה: Y. Gelber, 'Zionist Policy and the Fate of European Jewry', *Studies in Zionism*, 7: (1983), pp. 141-142.

מועצת ההסתדרות
באיילת-השחר (יולי
1943). במרכז – בן-
גוריון ולשמאלו –
טבנקין

אפוא משמעות רבה לא רק כשלעצמה, אלא גם מבחינת המאבק הציוני. בראשית 1943 אמר בעניין זה: 'מה בצע במלחמה ובנצחון אם עד תם המלחמה אירופה תהיה בית קברות יהודי'.²³ ניתן לראות במשפט זה ביטוי, נדיר למדי, של כאב ושל תחושת אובדן,²⁴ אך ניתן לראות בו גם קביעה, כי התכנית המדינית הציונית, שהנצחון במלחמה היה תנאי הכרחי ומרכזי בהגשמתה, תאבד את כל ערכה ומשמעותה, אם אחרי המלחמה לא ייוותרו יהודים באירופה.

אחד הגורמים למעורבותו בתכנית להצלת יהודי הונגריה שהזכרה לעיל, היתה תחושתו כי יהדות זו אמורה להיות מרכיב מרכזי בשארית הפליטה, שאותה עת, על סף סיום המלחמה, הפכה להיות מרכיב יותר ויותר מרכזי במדיניות הציונית ובשיקולים הציוניים.²⁵

גישה זו באה לידי ביטוי גם בהתייחסותו לשליחותם של הצנחנים הארץ-ישראלים לאירופה. כשנשאל בן-גוריון על-ידי יואל פלגי, ערב צניחתו, 'מה הוא התפקיד המרכזי המוטל עלינו? מה היא ברכת הדרך המלווה אותנו?', תשובתו היתה, 'שיהודים ידעו שארץ-ישראל היא ארצם ומעוזם'.²⁶ ולצנחן חיים חרמש אמר, כי מטרת הצנחנים היא שהשרידים יתדפקו בהמוניהם על שערי הארץ הנעולים כדי לפותחם מיד אחרי יום הנצחון.²⁷

העמדה שראתה את שאלת גורל העם היהודי באירופה ואת שאלת ארץ-ישראל כשני צדדים של

23 מתוך דבריו בכינוס מגבית ההתגייסות מיום 11 בינואר 1943.

24 טבת (עמ' 444) כותב בעניין זה: 'בן-גוריון לא הרבה במתן ביטוי, ביומניו או נאומיו, לרגשותיו כלפי סבל הפרט, ולא ביטא בפומבי הזדהות עם גורלם של קורבנות הנאצים כבני אדם'.

25 ראה פורת, עמ' 387-388.

26 'פלגי, רוח גדולה באה, תל-אביב תשל"ז, עמ' 17.

27 מובא אצל פורת, עמ' 413-414. חיים חרמש (קאסאף) צנח בסלובקיה, בספטמבר 1944, יחד עם רפאל רייס וצבי בן-יעקב.

אותו המטבע, היתה מקובלת גם על 'הקיבוץ המאוחד' ועל מנהיגו יצחק טבנקין. שלילת הגולה היתה עקרון מרכזי בהשקפת עולמו של טבנקין. מבחינתו, ארץ-ישראל היא המקום היחידי בו בטוחים חייו של היהודי כפרט וקיומו של העם היהודי כקולקטיב. הוא ראה בגולה את מקור האנומליה בחיי העם היהודי — כל השלילי והטראגי בחיי העם היהודי התבטא והתמקד בה — וטען, כי עצם הקיום הגלותי הוא מקור מעמדו הנחות, נעדר הבטחון, היציבות ויכולת הפעולה של עם ישראל. לכן תפקידה המרכזי של הציונות הוא לרכז כמה שיותר יהודים בארץ-ישראל כדי לשנות את החותם שהטביעה הגלות בעם היהודי ולהצילו מהסכנות הגדולות האורבות לפתחו.²⁸ הידיעות על שואת יהודי אירופה רק הגבירו והעצימו את האמונה בצדקת השקפה זו. מנהיגי 'הקיבוץ המאוחד', ובראשם טבנקין, הדגישו זאת בדברים שנשאו בשנות המלחמה האחרונות. שום דבר לא יצילנו מחוץ למפעל הציוני, אמר טבנקין בעניין זה; ²⁹ ובמקום אחר: 'לאדם היהודי אין קיום בגולה... לעם היהודי אין ולא יהיה קיום בגולה'.³⁰ לטענתו, השמדת יהודי אירופה אינה אלא ביטוי רצחני וקיצוני לשנאת היהודים, שהיא התופעה המרכזית והכוללת בהתייחסות העולם הלא-יהודי כולו אל העם היהודי. מבחינתו, אחד הלקחים העיקריים מהשמדת יהודי אירופה הוא, כי כל המקרים בהם עולם זה מוכן לקבל את היהודים, ושבהם יהודים חיים בשלווה ובבטחון בקרב לא-יהודים — הם יחסיים, חולפים ונוזלים. מובן אפוא שגם תפיסתו של טבנקין היתה שאין להפריד בין פתרון בעיית יהודי אירופה לפתרון בעיית ארץ-ישראל. השקפתו בנושא זה היתה רדיקאלית וחד-משמעית. מבחינתו, התבל חולקה ל'ארץ-ישראל' ו'ללא ארץ-ישראל', ובכל מקום שאינו ארץ-ישראל אורבת ליהודים סכנת-מוות. היה זה עיקר-אמונה יותר ממסקנה שנגזרה מצפייה מבוקרת במציאות, ואת השמדת יהודי אירופה ניתן לראות כאישור קודר ועגום לנכונותה ואמיתותה של אמת א-פריורית זו, שמקורה בעומק נפשו והשקפת-עולמו. בשלהי 1942, כמה ימים אחרי הגעת הידיעות על ההשמדה, אמר: 'מה היא ראדום? כל מקום שדר בו יהודי עול להיהפך לראדום. מהי הקוניוקטורה של ראדום? הקוניוקטורה התמידית של אסונות יהודיים'.³¹ השקפתו ביחס למידת בטחונם האמיתית של יהודי ארצות-הברית היא דוגמה טובה להבהרת נקודה זו. בראשית 1944 אמר טבנקין בעניין זה:

רק אדם תמים עלול עוד לחשוב, שההתפרצויות האנטישמיות באמריקה הן חזיון עובר, מחלה עוברת, תופעה קוניוקטורלית. קוניוקטורלית. קוניוקטורליים היו ימי השקט והעמדה היציבה של היהודים באמריקה. החזיון ההיסטורי הקבוע הוא — הקאת היהודים, הרחקתם, בידודם, הקאטסטרופה ולא הקוניוקטורה טובה. השלטונות ניסו לאסור את האנטישמיות באמריקה בעזרת הנימוק הצבאי וצרכי זמן המלחמה, ובכל זאת לא עכבה.³²

28 בעניין זה ראה: י"ץ, 'עמדות וגישות במפלגת פועלי ארץ-ישראל כלפי שואת יהודי אירופה, 1939-1945', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1987, עמ' 61-69.

29 'במרי הכריות: דברים במועצת הקיבוץ המאוחד, רמת הכובש ינואר 1943', י"ץ טבנקין, כתבים, ד, תל-אביב 1976, עמ' 15 [להלן: טבנקין, כתבים].

30 'אתם הראשונים: שיחה עם פלוגה א' של הפלמ"ח, אוקטובר 1943, שם, עמ' 46.

31 'לאפיקי הצלה: מתוך דבריו במועצת ההסתדרות המ"ח, 2.12.1942', י"ץ טבנקין, צרור מכתבים (194) 129 (דצמבר 1942), עמ' 73-74.

32 'דברים במועצת מפא"י בירושלים, ינואר 1944', טבנקין, כתבים, עמ' 59.

למרות הדמיון הבסיסי בין השקפת בן-גוריון לבין זו של טבנקין בשאלה זו, תפיסותיהם נבדלו בכמה עניינים יסודיים. להבדלים אלה היה מקור אידיאולוגי, אך גם יסוד פוליטי-פרסונאלי — העול של הנהגת היישוב והתנועה הציונית והאחריות לגורלם, העול והאחריות הממשיים והיום-יומיים, הונחו על כתפיו של בן-גוריון, לא של טבנקין.

הבדל אחד הוא, שמבחינתו של בן-גוריון הניגוד הבסיסי בין הגולה והיישוב הוא ניגוד שבין מוות, או חיים בסכנה שאין עמם בטחון, לבין סיכוי לחיים בטוחים. אמנם גם הוא דיבר לעתים על הניגוד בין המוות 'המכובד' בארץ לבין המוות 'ללא כבוד' בגולה. 'לא ידענו מאות בשנים, כיצד צריכים להיות בני-חורין וכיצד צריכים למות בני-חורין', אמר בהקשר זה.³³ אולם מבחינתו, מוטיב זה היה משני; הדגש העיקרי בדבריו בנושא זה היה כמיהתו למצב בו בטחונו הפיסי של יהודי בארץ לא יהיה מוטל בספק. אחרי הנצחון הבריטי באל-עלמיין, שהסיר מעל היישוב את סיוט הכיבוש הגרמני, טען בן-גוריון, כי לו הארץ היתה נכבשת, יהודיה לא היו מתנהגים אמנם כמו יהודי אירופה, אולם הדבר העיקרי אותו הוא מאחל ליהודי היישוב אינו מוות בגבורה אלא חיים בכבוד. בקץ 1943 אמר בעניין זה: 'די שהחברים ישוו לנגד עיניהם רגע אחד של דמיון בלהות, מה היה קורה אילו היטלר היה נכנס לארץ-ישראל... אני יודע מה היינו עושים, אולם אין אנו רוצים כמות גיבורים, אנו רוצים בחיי כבוד'.³⁴ ובמקום אחר, אחרי שאמר, כי 'אתמול הגעתנו הבשורה הראשונה, שבוארשה מרדו היהודים ועשרות תלוינים נאציים נהרגו בידי חברינו. אמנם מאות ואולי גם אלפים... שילמו בחייהם. אבל הם למדו את תורת המיתה החדשה אשר מגיני-תל-חי וסג'רה ציוו עלינו, הוסיף: 'לא למות באנו הנה. לא טוב למות — טוב לחיות... אנו נקראים להתכונן לא למות, אלא לחיות ולהילחם'.³⁵

לעומתו, טבנקין חזר והדגיש, כי הניגוד בין הארץ לגולה מתבטא גם בניגוד בין חיים החשופים לסכנות לבין חיים בטוחים, אך לא פחות מזה בניגוד בין מוות בחרפה למוות בכבוד. בניגוד לבן-גוריון, שאמנם הכיר בכך שהמוות פה שונה מהמוות שם, אך באופן ברור ונחרץ ראה בחיים בטוחים את העיקר והמרכז, טבנקין ייחס לשני מרכיבים אלה משקל ומשמעות שווים. המרכיב הפרגמאטי, האפור משהו, שאצל בן-גוריון היה העיקר, לא היה מבחינתו של טבנקין חשוב יותר מהמרכיב ההרואי, המיתי.

למרכיב ההרואי היו שני ביטויים: הראשון היה החשש שמא כל יהודי אירופה הלכו אל מותם בלי להתנגד, כצאן לטבח. בשלהי 1942, מיד עם אימות המידע על ממדי ההשמדה, אמר: 'אין להבין מדוע יהודים אלה שיודעים כי חופרים הם קבר לעצמם, שנותנים בידם את האת למען קבור בעוד חמישה רגעים את אחיהם ואת אביהם ואת עצמם חיים — מדוע אין הם מרימים את האת על אויביהם? הבן לא אבינה זאת'.³⁶ הביטוי השני למרכיב זה היה החשש, הנורא מבחינתו, שמא גם יהודי הארץ, השאור שבעיסה, יתנהגו בצורה כזו, בחרפה כזו, אם ייאלצו לעמוד במבחן כזה;

33 צו תל-חי, עמ' 119.

34 מתוך דבריו בכינוס באי-כוח סניפי מפא"י מיום 8 ביולי 1943, אמ"ע, חטיבה 2, 15/1/43. במקום אחר אמר, כי לו היטלר היה אמנם מגיע לארץ-ישראל וכובש אותה, 'היה לנו רק סיכוי אחד: למות, לא כאשר מתו היהודים כל הזמן בפולין, אלא כמו שהתחילו למות עכשיו — בגבורה. [אך] לא זה הסיכוי שאנו רוצים; אנו איננו רוצים למות בגבורה, אנו רוצים לחיות'. דברים בכינוס חברי מפא"י בעמק-הירדן מיום 8 במאי 1943, אמ"ע, חטיבה 2, 15/1/43.

35 צו תל-חי, עמ' 121.

36 'לאפיקי הצלה' (לעיל, הערה 31), עמ' 74.

עם חתימת הגליון נתקבל הסברך:

שוקולט, 28 במאי.

קבלנו ידיעות מ-27 ומ-28 באפריל.
מדועים על מותן של טוסייה וצביה,
הן ורבים מבני משפחותיהן, בקרב ההתגונני-
נות בוורשה.

דרך לונדון נתקבל סברך זה:

טבנקין-יערי

אנשי התנועה אשר נותרו בחיים
מוסיפים להלחם על כבוד שארית ישראל
בפולניה.

החלוץ-השומר

דף מתוך 'צרוור מכתבים' (22 ביוני 1943), המודיע על מותן של לוחמות המחותרת בוורשה, צביה לובטקין (בדיעבד, בטעות) וטוסייה אלטמן

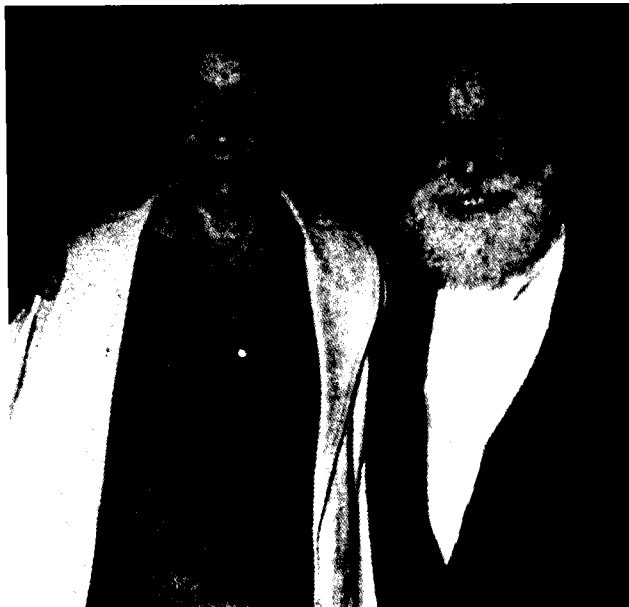
ש מא גם הם ילכו אל מותם כצאן לטבח. באפריל 1942, כשהיישוב החל לחוש באימח הכיבוש הגרמני, חששו הגדול של טבנקין היה ממוות בבזיון; הוא דיבר על זה, לא על חורבן היישוב: עלינו לחיות עתה בהרגשת האימה. לא זו האימה מפני האויב שיבוא. האיום מכל שמפעל זה של שמירה והגנה, של כבוד אדם עברי, של ערך עצמי לאדם יהודי — מפעל שהולך ונרקם בארץ זה ארבעים שנה — ייגמר כבוא היום בבזיון לדורות; לא מצדה ותל-חי אלא נמירוב.³⁷

ובינואר 1943, אחרי שכבר ידעו על ההשמדה, אמר: 'אימה... אוחות בי, כי הישוב בארץ, כי גם אנחנו כאן, עלולים להישחט כמו אחת הגליות, אפילו ללא עמידה. הכיחדות ריגה תיפול יהדות ארץ ישראל? ... הרי זו מכה איומה וחרפה לדראון לכל העם היהודי'.³⁸ היו אף מקרים בהם טען, כי בכל מקום בעולם ללא יוצא מן הכלל, גם בארץ-ישראל, חייו של יהודי נתונים בסכנה. בקיץ 1943 אמר לחניכי הנוער העובד, כי 'קיום היהודים הוא בסכנה. ואין קיום יהודים בלי סכנה. מימי מלחמת היהודים ברומא, אין קיום ליהודים בלי סכנה'.³⁹ מכאן משתמע, אם כי הדברים לא נאמרו במפורש, כי ההבדל העיקרי בין גולה לארץ הוא ההבדל בין צורת המוות פה לצורת המוות שם. אולם ההבדל המהותי והמרכזי בין עמדותיהם של בן-גוריון וטבנקין ביחס להשמדת יהודי אירופה היה בהתייחסותם לשאלת הקשר בין אירוע זה לבין המרכיב הציוני-לאומי והמרכיב הסוציאליסטי-מעמדי בהשקפת עולמם. כבר בשנות השלושים חי בן-גוריון בתחושה עמוקה של

37 אל מול האימה: דברים במועצת הקיבוץ-המאוחד, גבעת-כרנר אפריל 1942, טבנקין, כתבים, ג, תל-אביב 1974, עמ' 58.

38 נוכח השואה: דברים בכינוס נוער בקרית-חיים ינואר 1943, טבנקין, כתבים, עמ' 19.

39 'כבוד ישראל, דברים בכינוס "הנוער העובד" לזכר חללי הגולה, תל-חי יוני 1943, שם, עמ' 32.

צביה לובטקין ויצחק טבנקין,
1964

חרדה, כי עתידו של היישוב היהודי בארץ-ישראל לוט בערפל ומוטל בספק, וכי העם היהודי חי לפתחו של הר געש; כי אסון איום רובץ לפתחו של העם היהודי ולפתחה של התנועה הציונית. במקביל, הוא הונע על-ידי האמונה, כי החלופות ביניהן יש להכריע הן 'או הגשמה מהירה של הציונות או אוכדנה', שהרי 'אם לא תתגשם הציונות במהרה, היא לא תתגשם כלל'.⁴⁰ שבתי טבת טוען, כי חרדות אלה היו הגורם העיקרי שעיצב את עמדותיו, מהלכיו ומדיניותו של בן-גוריון החל משנות השלושים הראשונות, וכי הן הביאו אותו לנקיטת כמה מהלכים. המהלך הראשון היה החלטתו כי על מפלגתו, מפלגת פועלי ארץ-ישראל, מוטלת חובה 'לקחת את הציונות בידיה' ולהפוך במהירות האפשרית לגורם הדומיננטי בהסתדרות הציונית. הוא התנגד לכך, שתנועת הפועלים תמשיך לעסוק אך ורק בעולמה ובמפעלה, וטען כי למפעל ההגשמה של המעמד יש משמעות, רק אם הוא משרת את צורכי העם:

הפועל העברי בארץ [עג] עוגה צרה סביבו והתכנס כולו בתוך ד' אמות של מפעלו. כל מעייניו היו נתונים לעבודתו — זו שנעשתה למרות ערכה ותוכנה הלאומי למעמדית בלבד... הפועל לא שם ליבו להמוני ישראל המרובים אשר נשאר בגולה... כך נעלם מעיני רבים הערך האמיתי של מפעל העבודה. הצורה המעמדית האפילה על תכנה הלאומי של תנועתנו ויצירתה.⁴¹

בן-גוריון סבר, כי יש לעשות הכל כדי לממש חובה זו, אפילו אם מחיר המימוש יהיה התפשרות בתחום הערכים, במטרה למשוך המוני מצביעים, והפיכת מפא"י מתנועה עובדת, סוציאליסטית, חלוצית ומגשימה לכלי ריק, למפלגת בחירות ותו לא', כפי שטעננו מתנגדיו במפלגה. אלה,

40 טבת, עמ' 14.

41 'הפועל בציונות: הרצאה בועידת המפלגה, תל-אביב ו' כסלו תרצ"ג, ד' בן-גוריון, ממעמד לעם, עמ' 251.

ובראשם יצחק טבנקין, סברו כי אסור להגיע לשלטון על-ידי קיצורי-דרך, כי רק 'באמצעות גידול הדרגתי, אבל מבוסס, תהיה התנועה בבא היום לרוב ביישוב ובציונות'.⁴² המהלך השני שנקט בן-גוריון היה תמיכתו בשלום-בית בתנועה הציונית, במטרה לרתום את מירב הכוחות למאבקה הפוליטיים. הביטוי המובהק ביותר לגישתו זו היה היוזמה שנקט בשנת 1934 להסכם עם הרוויזיוניסטים, הידוע בשם 'הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי'. מטרת יוזמה זו, שלטענת מתנגדי בן-גוריון נועדה 'להכשיר את הרוויזיוניסטים כשותפים בקואליציה הציונית שעל הרחבתה שקד', היתה להכשיר את הקרקע לקראת ניצול יעיל של צירוף נסיבות נוח לשם קידום הציונות'.⁴³ בעיני בן-גוריון ותומכיו, שלום-בית זה היה יקר יותר אפילו מערכי הסוציאליזם והחלוציות המגשימה, וכדי לקדם מטרת לאומיות הם היו מוכנים לקבלו, אפילו במחיר עמנום ערכיה הייחודיים של תנועת העבודה.

מהלך נוסף שעשה בן-גוריון היה פרידה ממושגי העלייה הסלקטיבית והפרימאט החלוצי. עמדתו בנושא זה, שגובשה בשנות השלושים הראשונות, היתה, כי הצורך בהגשמה מהירה ומיידית של הציונות מחייב 'העלאת יהודים לארץ-ישראל במספר הגדול ביותר בזמן הקצר ביותר'.⁴⁴ כבר בראשית שנות השלושים נתן ביטוי לעמדתו זו. כך, למשל, בשלהי 1932 אמר בהרצאתו בוועידת מפא"י: 'חבנית הפעולה הציונית של תנועת הפועלים לא תצטמצם בחחומי העליה וההתיישבות החלוצית... אלא תקיף גם את צרכי החוגים העממיים הרחבים ותאפשר את עלייתם של המוני העם'.⁴⁵

המשתוף לשלושת מהלכיו אלה הוא הכרתו של בן-גוריון, כי לנוכח מצבם הקשה של העם היהודי ושל היישוב, חובה לתת עדיפות למה שיביא להבטחת המשך קיומם. הוא היה משוכנע, כי חובה להתרכז במאבק על עצם הקיום, אף אם הדבר יביא להזנחת העיסוק בשאלות הכרוכות באיכותו ובדמותו. החלטתו הנחושה להפוך את מפא"י, שלא מכבר הוקמה, למפלגה שתכבוש את השלטון בהסתדרות הציונית, וקביעתו כי עליה להפוך לגוף שינהיג את העם, את כלל האומה, לא רק את המעמד,⁴⁶ נבעו במידה לא-מעטה מתחושת הזמן האזול, הקרקע הבוער והאסון המתקרב. כל אלה חייבו גיוס רחב ופעולה מהירה, כתחליף לתפיסה שגרסה בנייה הדרגתית והתפתחות איטית, אשר לגביה העיקר היה איכות היצירה, לא היקפה. השמדת יהדות אירופה, אימתה בצורה הנוראה ביותר את חששותיו של בן-גוריון ביחס לאסון המתקרב וחיזקה את אמונתו, כי את עיקר המאמץ יש לרכז בהבטחת קיומם הפיסי של השרידים ועצם קיומו של היישוב. בשם עיקרים אלה מותר לדחות את השאלות החברתיות-מעמדיות. במהלך שנות הארבעים, מאבקו הפוליטי-הפנימי העיקרי לא היה נגד הימין הרוויזיוניסטי, אלא נגד סיעה ב' ואחר-כך נגד הברית המתגבשת

42 טבת, עמ' 24-25.

43 טבת, עמ' 110. ההסכם בין בן-גוריון לז'בוטינסקי נחתם בלונדון באוקטובר 1934. הוא כלל שלושה חלקים: האחר בא להסדיר את היחסים בין ההסתדרות לבין איגוד עובדי הצה"י; השני נועד למנוע מעשי-אלימות; והשלישי נועד לפתור את הבעיות השנויות במחלוקת בתוך התנועה הציונית. במשאל שנערך ב-24 במארס 1935 דחה הרוב של חברי ההסתדרות הסכם זה.

44 שם, עמ' 14.

45 'הפועל בציונות' (לעיל, הערה 41), עמ' 261.

46 בעניין זה אמר: 'לא יכון עם עברי במולדתו והארץ לא תיבנה בלי מעמד פועלים כביר אונים בכמותו ואיכותו, אבל לא יקום גם מעמד פועלים בלי עזרת העם... רק בברית עם חוגים עממיים יתגבר הפועל על מכשיליו, ורק בעזרתם ימלא את שליחותו בארץ ובעם. ברית זו יש בה ברכה משולשת וצורך משולש: למעמד הפועלים, להמוני העם, ליישוב ולציונות' (שם, עמ' 258).

טמינר ראשון לאחר
מלחמת העולם
להכשרת שליחים של
'הקיבוץ המאוחד'
ליציאה לגולה (גבעת
השלט 1945). במרכז
השורה השלישית
מלמעלה — יצחק
טבנקין

בין 'התנועה לאחדות העבודה', שהוקמה ב־1944, לבין 'השומר הצעיר' — דבריו בנושא זה היו חריפים הרבה יותר מאלה שנשא עשור קודם־לכן. בשנות השלושים בן־גוריון דיבר על שילוב בין האינטרסים של המעמד לאינטרסים של העם; על כך שהגמוניה של מעמד הפועלים בעם היא ליבה ולוחה של השליחות המעמדית. בשנות הארבעים דיבר במפורש על כך, שריבונות ממלכתית ללא סוציאליזם עדיפה על סוציאליזם ללא ריבונות ממלכתית. 'אנחנו במאה אחוז ציונים ובמאה אחוז סוציאליסטים, אבל הסוציאליזם יכול להתגשם בעולם גם לאחר שהעם היהודי יישמד עד אחד. יכולות פרוכלמות פוליטיות לאומיות להיפתר גם במשטר לא סוציאליסטי'.⁴⁷

יצחק טבנקין דחה בכל תוקף את עמדת בן־גוריון, כי בתוקף הנסיבות יש לתת לערכים הפוליטיים־לאומיים עדיפות על־פני הערכים החברתיים־מעמדיים. השקפתו הציונית היתה מבוססת על שני מרכיבים: הראשון היה שלילת הגולה והשאירה להעלות ארצה את כל היהודים החיים בה; המרכיב השני היה השאיפה לשלב את היהודים האלה במיבנה החברה החדשה הנוצרת בארץ־ישראל. הפרימאט הלאומי שבהשקפת בן־גוריון — ההפרדה שערך בין ריבונות ממלכתית ללא סוציאליזם ל'סוציאליזם ללא ריבונות ממלכתית' — לא התקבל על דעתו. השקפה זו עמדה

47 'המדיניות הציונית ופועלי א"י': מתוך דבריו במועצת ההסתדרות הנ"א, 21-24.3.1944, במערכה, ד, תל־אביב תש"ט, עמ' 155-156.

ביסוד התנגדותו של טבנקין לרעיון 'כיבוש הציונות'. הוא גרס, כי רק תהליך הדרגתי וממושך, שיהפוך את תנועת הפועלים לרוב בעם, יכשירה לשאת בעול השלטון, ולא קואליציה עם 'המזרחי' או עם 'הציונים הכלליים'. השקפה זו עמדה גם ביסוד התנגדותו התקיפה להסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי. לטענתו, נכונות לפשרה גם בחזית זו, שהיתה החזית היחידה בה התמידה המפלגה במאבקה נגד 'אויבי המעמד', משמעה נטישת ערכי התנועה ועדות לקיומו של פער מדאיג 'בין השאיפה לסוציאליזם לבין הנכונות להלחם עליו'.⁴⁸

השוני בין עמדות שני המנהיגים התבטא גם ביחסו של טבנקין לעלייה ההמונית. הוא התנגד לתביעת בן-גוריון להעניק רשיונות-עלייה גם ל'יהודים סתם'. סטייה מהפרימאט החלוצי במתן רשיונות-עלייה, טען טבנקין, משמעה הפיכת ארץ-ישראל לעוד 'ארץ של אמיגרציה'.⁴⁹ גישה זו התבטאה בעמדתו כלפי עליית יהודי גרמניה אחרי שהיטלר עלה לשלטון, ב'1933. למרות מודעותו למצבם של יהודי גרמניה, המשיך טבנקין לדבוק בתפיסה המציבה את העלייה החלוצית בראש סדר העדיפויות, והמשיך לטעון כי על 'הקיבוץ המאוחד' מוטלת המשימה 'לשמור על עמדתנו על ידי חלוציות אישית מאורגנת וע"י חלוציות סוציאליסטית'.⁵⁰ כלומר, עליו להמשיך ולדבוק בעלייה הסלקטיבית, החלוצית.

השמדת יהודי אירופה לא שינתה את עמדת טבנקין בסוגייה זו. הוא המשיך לדבוק בעמדה העקרונית, כי משמעות הציונות היא להעלות ארצה כמה שיותר יהודים ולחנכם לחיים חלוציים. כן המשיך לדבוק בעמדה המעשית, כי כפועל יש לתת עדיפות לעילית החלוצית, גם כדי שזו תכשיר ותחנך את ההמונים שיבואו בעקבותיה, וגם כדי שניתן יהיה לקלטה בקיבוצי 'הקיבוץ המאוחד'. בסתיו 1943 שאל: 'האם אחת היא לנו איך יעלו יהודים לארץ? אם אנו אומרים שצריכים לעלות שני מליון יהודים לארץ בתקופת השנים הקרובות, האם לא איכפת לנו כלל מה הם יעשו בארץ?'. תשובתו לשאלה זו היתה:

שני מליון יהודים בארץ שפרנסתם תהיה כפרנסותיהם של יהודי ניו-יורק, כלומר על התיווך המסחרי ועל סיפוק הצרכנות: מליוני יהודים שיתווכו בין מליוני ערבים, פרסים והודים וישרתו חברות לניצול הנפט ומכירת אורז ומוצרים אחרים... כלומר, יהודים לא עובדים, או שאחוז העובדים בתוכם יהיה כאחוז היהודים בעולם — אין זו ציונות.⁵¹ מחלוקת זו היתה אחד הצירים המרכזיים בוויכוח על 'החלון האחיד', שהתחולל אותן שנים. מאבקם החרף של טבנקין ושל 'הקיבוץ המאוחד' נגד 'החלון האחיד' ובעד השארת 'החלון' במסגרתו הטרומ-מלחמתית, נבעה בין השאר מהתפיסה, כי גם אחרי המלחמה עליו לעסוק בראש

48 בעניין זה ראה: א' קידר, 'התפתחותו הפוליטית והרעיונית של הקיבוץ המאוחד, 1936-1942', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 232-233.

49 בעניין זה ראה שם, שם.

50 שם, עמ' 70. על עמדת 'הקיבוץ המאוחד' בסוגייה זו כותב קידר כי בעמדתם 'בולטת... הדיספורוציה בין הדיבורים על סכנת המוות הנשקפת והחשש המתמיד לרצח יהודים לבין האמצעים המוצעים למלט ולהציל את המוני בית ישראל באירופה מן הסכנה הנשקפת להם. באופן הברור והחותך ביותר הומחש הדבר בגישה לשאלת יהודי גרמניה, שאנשי הקב"מ נמנו על אלה אשר התריעו על החשש לקיומם. אך בה בעת לא פסקו מלדגול בעלייה חלוצית, משמע עליה איכותית, סלקטיבית, ולא העלו הצעות ליציאה טוטאלית של יהודי גרמניה, ב'1933. ניתן לומר, שאף התבססות השלטון הנאצי בגרמניה לא הביאה את הקב"מ לאימוץ הגישה של יציאה המונית ומיידית, כפתרון לשאלת עתידם של יהודי אירופה, והיא הונחתה ע"י האידאה של בנין הארץ, המחייב עלית חלוצים שהוכשרו ליעדם' (שם, שם).

51 מתוך דבריו ביום פעילים שנערך בשפיים ב-3 בספטמבר 1943, מחיינו, מצוּף ל'מכפנים', נובמבר 1943, עמ' 8.

בן-גוריון בוועידה הציונית הראשונה לאחר סיום מלחמת-העולם השנייה (לונדון 1945)

וראשונה בהכשרת עילית מצומצמת ונבחרת. כעניין זה העמדה בה נקט 'הקיבוץ המאוחד' בפועל היתה דומה לעמדת 'השומר הצעיר'; שתי התנועות התנגדו בתוקף להצעת מפא"י להקמת 'החלוץ האחד'. חזית משותפת זו, שבאה לידי ביטוי בריון שנערך לקראת אישור ההצעה, נוצרה אף-על-פי שעמדותיהן העקרוניות והמוצהרות של שתי התנועות בשאלת העלייה ההמונית היו שונות לחלוטין; אלא שדה-הפקטו שבנקין ו'הקיבוץ המאוחד' קיבלו במידה רבה את עמדת 'השומר הצעיר' בזכות עלייה סלקטיבית ונבחרת. עמדתם המשותפת בסוגייה זו לא נבעה רק מקונויקטורה פוליטית.⁵²

*

מהשוואת יחסם של בן-גוריון וטבנקין כלפי השמדת יהדות אירופה עולה פראדוקס מסוים. מצד אחד, ליהדות אירופה היה מקום מרכזי ביותר בהשקפת עולמו של טבנקין, ויחסו אליה היה חם ובלתי-אמצעי. בניגוד לבן-גוריון, שיחסו להעפלה היה אינסטרומנטלי ומותנה, טבנקין ראה בה מטרה כשלעצמה וחייב אותה ללא קשר להשפעתה על המדיניות הציונית. גם יחסו להווייה היהודית בגולה וליידיש היה שונה מיחס בן-גוריון אליהן. בעיצומה של תקופת המלחמה ניתן למצוא אצלו גילויי חום ואמפטיה לא רק כלפי העילית החלוצית, אלא גם כלפי 'עמך ישראל', ה'יהודים סתם', אלה ש'לא חדלו מלהיות יהודים, עדה יהודית, קהילה יהודית, יהודים הקשורים אחד לשני וערכים איש לרעהו'.⁵³ אולם בפועל, גם בשנות השלושים ואפילו בתקופת המלחמה, טבנקין לא נפרד מפרימאט העלייה החלוצית ובניין הארץ.

לעומת זאת, ליהדות אירופה — למרות ביטויים קשים שהשמיע לעתים בנוגע אליה — נודע תפקיד מרכזי בהשקפתו המדינית של בן-גוריון. השקפה זו היתה מבוססת בראש וראשונה על קשר-גומלין שלא ניתן לנתקו ולהפרידו, בין בניין הארץ לבין הצלת יהודי אירופה; והעמדות אותן נקט בפועל נגזרו מתפיסתו זו. תפיסת בן-גוריון לא היתה 'פלשתינוצנטרית', ודאי שלא היתה כנענית; ניתן להגדירה כהשקפה שעיקרה מערכת-יחסים דיאלקטית בין שני גורמים שווים, במידה רבה, במשקלם ובחשיבותם — יהודי אירופה וארץ-ישראל.

ההבדל בין טבנקין ובן-גוריון בסוגייה הנדונה נגזר ממקור נוסף. דוד בן-גוריון היה יושב-ראש הנהלת הסוכנות וההנהלה הציונית, ובתוקף תפקידו זה היה מנהיגו של היישוב. זווית הראייה

52 על הוויכוח כתנועת העבודה הארץ-ישראלית בנושא זה ועל עמדתן המשותפת של שתי תנועות אלה בוויכוח על 'החלוץ האחד', שנערך בכנס השני של ההסתדרות שהתקיים בפברואר 1945, ראה: 'וי', 'הויכוח על דמות "החלוץ" כתנועת העבודה הארץ-ישראלית, 1943-1945', דפים לחקר תקופת השואה, ז [בדפוס].

53 'כבוד ישראל: מתוך דברים בכינוס הנוער העובד לזכר חללי הגולה, תל-אביב 1943. 19.6.', טבנקין, 'לאפיקי הצלה' (לעיל, הערה 31), עמ' 397. באותו כינוס טען טבנקין בזעם, כי 'חרפה היא זו, שבארץ-ישראל יכולים לשרוף קיוסק אשר מוכרים בו עיתון אידישי. קלון הוא, שבזמן שמעלים למדורות את העם המדבר אידיש משלחים את במערכת העיתון האידישי'.

שכפה עליו מעמד כזה היתה פרגמאטית וכלל-יישובית. בטיפולו בשאלות אלה היה מרוכז וממוקד בבחינה מתמדת של המציאות המשתנה, לעתים בצורה קיצונית, ובהתאמתה לאסטרטגיה הפוליטית הבסיסית שלו, שעיקרה 'הצפת' ארץ-ישראל בפליטים מייד עם תום המלחמה, כדי ש'שאלת ארץ-ישראל לא תרד מעל סדר היום'. פרט לזה, בן-גוריון שימש גם כמנהיגה של מפא"י, ובתוקף תפקידו זה נקט במדיניות שעלתה בקנה אחד עם תפיסתו הפוליטית, אך גם עם האינטרסים של מפא"י כמפלגה, כגון בשאלת 'החלחך האחיד'.

לעומתו, יצחק טבנקין היה אידיאולוג ומנהיג מפלגה פוליטית ותנועה קיבוצית. מחויבותו הן להשקפת עולמו והן לתנועה לה השתייך ובראשה עמד, באה לידי ביטוי ברור ומובהק בדברים שאמר ובעמדות שנקט. טבנקין היה עסוק ביותר בשאלות הקשורות במעמד 'הקיבוץ המאוחד' בתחומים כמו השליחות לגולה ודמות 'החלחך', ביחוד לנוכח ההרגשה והידיעה, כי מפא"י מקדישה מאמצים רבים לפגיעה במעמדו ולנגיסה בכוחה של תנועתו בתחומים אלה. הוא היה ער יותר לשמירת חומותיה של השקפת עולמו מאשר לנסיון להתאימה לנסיבות הסבוכות והמשתנות של המציאות. אפשר, שתכונות אלה לא רק נגזרו ממעמדם הציבורי השונה של השניים, אלא גם גזרו אותו.

לא אחת נטען כלפי בן-גוריון, כי הוא ראה 'את ארץ-ישראל, או את הקמת הבית-הלאומי בארץ-ישראל, כמוקד הפעילות הציונית, גם על חשבון ההצלה בתקופת השואה... [כ]ן "שאלת ארץ-ישראל" קודמת ל"שאלת יהודי אירופה"'.⁵⁴ טענה זו היא במידה רבה חסרת-משמעות לא מפני שמבחינת בן-גוריון הצלת יהודי אירופה קדמה לשאלת ארץ-ישראל, אלא מפני שמבחינתו השמדת יהודי אירופה משמעה, כמעט מניה וביה, הוא 'ירידת שאלת ארץ-ישראל מעל סדר-היום'. שואת יהודי אירופה היתה אירוע מיוחד במינו, כזה שלא ניתן להשוותו לשום אירוע אחר — לא מבחינת יחסם של הנאצים לעמים אחרים, כמו הסלבים והצוענים, ולא מבחינת אירועים אחרים בהיסטוריה היהודית. אולם למרות ייחודה, השואה איננה אירוע מיסטי, או מטה-היסטורי נעדר הסבר, אלא אירוע שהוא חלק אינטגרלי ובלתי-נפרד של ההיסטוריה הכללית והיהודית. לכן העיסוק בה איננו ולא היה sui generis, הוא לא התנהל בחלל ריק, מנותק מעמדות וסוגיות שעמדו אז על סדר היום. הוא גם לא נערך במנותק מהשקפות אשר עוצבו לפני שנודע על ההשמדה ואפילו לפני המלחמה. את הגישות השונות, המנוגדות לעתים, לשואת יהודי אירופה יש להבין אפוא לא רק כשלעצמן, מתוך ראייתן כחלק מ'הפלנטה האחרת', אלא כגישות שנקבעו על רקע הידיעות המצמררות שהגיעו מאירופה, אך בסיסן בעמדות שנוצרו ונוצקו לפני אושוויץ.⁵⁵ לכן, השוני בין עמדותיהם של טבנקין ובן-גוריון כלפי שואת יהודי אירופה היה במידה רבה בבואה נוספת לשוני בהשקפת עולמם ובמזגם. גם ביחסם לנושא זה בא לידי ביטוי ההבדל בין טבנקין, שמבחינתו לא היתה ציונות ללא סוציאליזם ולא 'עם' ללא 'מעמד', לבין בן-גוריון, שהמיר את 'המעמד' ב'עם' ושהיה מוכן להקריב את הסוציאליזם שלו על מזבח הלאומיות; בין בן-גוריון הפרגמטיסט, שמבחינתו העיקר היה ניצול קוניקטורה רגעית וחולפת, לבין טבנקין האידיאולוג הנוקשה, שלעתים העדיף את הסמל על אילוצי המציאות.

54 פרילינג, עמ' 335. יש לציין כי המחבר מביא דברים אלה לא כעמדתו הוא, אלא כעמדה עמה הוא מתווכח. 55 בעניין זה ראה: י' באואר, 'נגד מיסטיפיקציה: השואה כתופעה היסטורית', השואה: הכתבים היסטוריים, תל-אביב 1982, עמ' 71-86.